

२७. महाराष्ट्रातील सामाजिक सुधारणा चळवळीतील सत्यशोधक समाजाचे कार्य

प्रा. डॉ. दिनकर रावजी मुरकुटे

रयत शिक्षण संस्थेचे, महात्मा फुले महाविद्यालय, पिंपरी, पुणे - १७.

भारतीय समाजव्यवहारातील व संस्कृती व्यवहारातील ब्राह्मणी धर्माचे प्रभुत्व उखडून काढण्याच्या उद्देशाने सत्यशोधक समाजाची स्थापना करून आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमध्ये अत्यंत महत्त्वाची भूमिका निभावलेली आहे. महात्मा जोतीराव फुले यांनी वेदप्रामाण्य, ब्राह्मणवर्चस्व या वर्णजातिसंघटनेच्या प्रमुख तत्त्वांचा त्यांनी विरोध केला. जातिव्यवस्थेचा उच्छेद करणारा युक्तिवाद पुढे आणून त्या प्रकाशात ब्राह्मणी धर्माचे खंडन केले. ब्राह्मणी धर्माच्या शोषण व वर्चस्याची व्यवस्था त्यांनी उघडकीस आणली. महात्मा जोतीराव फुले यांच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक व सांस्कृतिक चिकित्सेमधून अन्नाहणी परंपरेचे तात्त्विक अधिष्ठान प्रकट होते. महात्मा जोतीराव फुले यांनी जातिव्यवस्था, ब्राह्मणशाही, सावकारशाही आणि ब्रिटिशांच्या नोकरशाहीची मूलगामी चिकित्सा केली. सत्यशोधक समाजाचे विचार ग्रामीण भागापर्यंत पोहचून सांस्कृतिक व सामाजिक क्षेत्रात जातिव्यवस्थेच्या विरोधात सत्यशोधक समाज संघर्षरत राहिला. महात्मा जोतीराव फुले यांच्या पर्यायी संस्कृती निर्मितीस कृष्णराव भालेकर, गणपतराव पाटील, नारायण मेघाजी लोखंडे इत्यादींनी प्रतिसाद दिला.

१. सत्यशोधक समाजाची स्थापना

सत्यशोधक समाजाच्या स्थापनेपूर्वी समाजसुधारणेसाठी राजा राममोहन रॉय यांनी ब्राह्मो समाजाची स्थापना करून धार्मिक सुधारणा, सतीप्रथा बंदी, बालविवाह बंदी यासारख्या सुधारणांचा आग्रह धरला होता तर स्वामी दयानंद सरस्वती यांनी आर्य समाजाची स्थापना करून कर्मकांड, धर्मशुद्धी, धर्मांतर विरोध, अस्मृशयतानिवाण यासारख्या समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न केला होता. जोतीराव फुले यांना अभिप्रेत असलेली धर्मसुधारणा मात्र यापेक्षा वेगळी होती, त्यांनी सर्वच धर्मग्रंथावर हल्ला चढविला. इतर सुधारकांनी शेती व शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर भाष्य केले नव्हते. महात्मा जोतीराव फुले यांनी शेती व शेतकऱ्यांचे प्रश्न प्रामुख्याने मांडले. समाजपरिवर्तनासाठी एका नवीन संस्थेच्या स्थापनेवर भर दिला. तोच सत्यशोधक समाज होय. महात्मा जोतीराव फुले यांनी २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी पुणे येथे श्री तुकाराम नाईक यांच्या घर क्र. ५२७ मध्ये सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली.

त्या वेळी ज्ञानगिरी बुवा, धोंडीराम कुंभार, यानोबा झगडे, रामचंद्र भालेकर, कृष्णराव भालेकर, तुकाराम हणमंता पिंजन, इत्यादी सहकारी उपस्थित होते. ज्ञानगिरी बुवा यांनी या वेळी कवीराने केलेल्या बीजक ग्रंथातील 'विप्रमती भाग' मराठीतून करून वाचून दाखविला. या ग्रंथामध्ये ब्राह्मणांच्या स्वार्थी स्वभावाचे वर्णन आहे.

आपली चळवळ संघटित करून तिच्याद्वारे आपला संदेश सर्व ठिकाणी पोचवावा अशा निर्धाराने व ध्येयाने जोतीराव फुले यांनी 'सत्यशोधक समाज' नावाची संस्था स्थापन केली. महाराष्ट्रव्यापी अशी समाजसुधारणेची महाराष्ट्रातील ही पहिली चळवळ होय.

